

В. Дорошенко

Як стрінули Шевченкові

поезії

06
10

ВОЛОДИМИР ДОРОШЕНКО

Як стрінули Шевченкові поезії українці й москалі

(Шевченкові твори першої доби перед судом українського
громадянства та російської критики).

13.026-

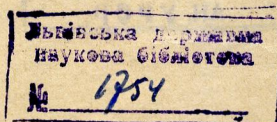
Handwritten signature in blue ink, possibly "Kashchenko".

ЛЬВІВ

1939

LWÓW

L5/2-gu/5-4 Web 591

Wydaје: Ukraińskie Towarzystwo Pomocy Emigrantom z Ukrainy.
Lwów, Rynek 10.

Видає: Українське Товариство Допомоги Емігрантам з України.
Львів, Ринок 10.

Відбитка з календаря-альманаха „Дніпро“ на 1940 р.
Odbitka z kalend.-alman. „Dnipro“ na r. 1940.

Накладом автора.
Nakładem autora.

Друкарня „Графія“, Львів, Тиха 5.
Drukarnia »Grafia«, Lwów, ul. Cicha 5. Tel. 202-83.

I. Шевченко й українське громадянство.

Українське громадянство стрінуло твори свого молодого талановитого поета з однодушним захопленням. Першу оцінку Шевченкових поезій дав Гребінка ще перед появою їх у друку в листах до Квітки: в листі з 18. листопада 1838 р. хвалиться він, що Шевченко дав йому „гарних¹⁾ стихів“ до його збірника, а в листі з 13. січня 1839 р. озивається про поета як про людину „надзвичайну“. Пізніше, друкуючи у своїй „Ластівці“ уривок із „Гайдамаків“, супроводить його Гребінка такою приміткою: „Порадував нас торік Шевченко „Кобзарем“, а тепер знов написав поему „Гайдамаки“. Гарна штука, дуже гарна... читаєш і не одірвешся“ („Ластівка“, ст. 371). Велике враження справили Шевченкові поезії й на старенького Квітку. „Як почав я з жінкою читати ваші вірші, пише він до Шевченка 23. жовтня 1840 р., то волосся в мене на голові, що вже його й небагацько, та й те настовпужилося, а біля серця так щось щемить, ув очах зеленіє“.

У тім таки листі дуже вихвалює Квітка Шевченкову „Катерину“, а в пізнішому листі „Гайдамаків“: „Гайдамаки“ ваші добра штука буде. Читав я декому з наших. Поцмакують. А що вже Гулак-Артемівський, коли знаєте, то й дуже вас улюбив за „Кобзаря“ (лист з 22. березня 1841).

Про захоплення „Кобзарем“ оповідає й Корсун у своїх споминах про Костомарова. Вибравшись з Костомаровим до собору на архієрейську службу, вони по дорозі купили „Кобзар“ та так захопилися читанням, що забули й за обідню й за обід. „Це було щось зовсім особливе, нове, своєрідне, — згадує Корсун, — „Кобзар“ приголомшив нас! І не нас самих, а всіх своїх читачів“. Гулак-Артемівський навіть на улиці спинив Корсуна, щоб висловити йому своє захоплення „Кобзарем“ („Рускій Архивъ“ 1890, т. III, ст. 207).

Костомарів у своїм огляді історії української літератури в „Молодику“ на р. 1844 (ч. 1, Харків 1843 р.) додає в Шевченку „незвичайний талант“ та називає його разом із Квіткою „найкращими українськими письменниками“. А в „Споминах про двох малярів“ (1861), — де, сказавши до речі, ширше розвиває свої думки про Шевченкову творчість, висловлені загально в згаданому вище огляді, — так малює вплив читаних йому Шевченком у 1845 р. поезій: „Я побачив, що Шевченкова муза роздирає запону народного життя. І страшно й солодко й боляче й разом тягнуло глянути туди. Поезія завжди веде перед, завжди зважається на сміливу справу, і вже її слідом ідуть історія, наука та

¹⁾ Розбивка тут і нижче моя. — В. Д.

практична праця. Тарасова муза розбила якийсь підземний льох, що кілька віків був замкнений на багато замків, запечатаний багатьма печатями. Вона відкрила за собою шлях і для соняшного проміння, і свіжого повітря і для людського інтересу“.

Про великий вплив „Кобзаря“ на українське громадянство говорить і О. Афанасійв-Чужбинський у своїх „Споминах про Шевченка“ (1861): „Поява „Кобзаря“ вмиє розбуркала апатію й викликала любов до рідного слова... Сміло можу сказати, що після появи „Кобзаря“ більшість узялася за повісті Квітки“ (ст. 4). Сторінкою вище згадує Чужбинський про те, як українки „наперебій читали Кобзаря“.

Маємо врешті свідоцтво ще одного сучасника — Куліша, що в своїм „Історичнім оповіданні“ прирівнює вплив Шевченкової музи на кирило-методіївців до „гуку воскресної труби архангела“ й каже, що тодішня „київська інтелігенція (себто братчики. В. Д.) обгортала українського барда глибоким почитанням“. „Коли говорено колинебудь по правді, що серце ожило, що очі загорілись, що над чолом у чоловіка засвітився поломяний язик, то це було тоді в Києві“. Така була сила віщого слова Тарасового. „Для мене ж, признається Куліш, сяєво його духа було чимсь надприроднім“. Що це дійсно було так, свідчить лист Куліша до Шевченка з 25. VII. 1846, де він широко обговорює Шевченкові твори, зокрема „Катерину“ й „Гайдамаків“, незвичайно прихильно та заразом гостро їх критикуючи. В листі цім каже Куліш, що з цілого серця захоплюється „Кобзарем“ і „Гайдамаками“, що по кілька разів перечитує їх і багато місць вивчив на пам'ять. Уже тут, як в „Історичнім оповіданні“, ставить Куліш талант Шевченка вище за Пушкінів і пише: „Ваші твори належать не самим вам, і не самій вашій добі, вони належать усій Україні й будуть говорити за неї вічно!“ А трохи нижче називає „Кобзар“ і „Гайдамаки“ „вогненними творами, на які ні один естетик не зважиться накласти руку“. А Куліш, як знаємо, не був скорий на похвали. І свою гостру критику Шевченка пояснює він саме своєю високою оцінкою його таланту, та, виключаючи себе зпосеред юрби, що захоплюється поетом безумовно, просить Шевченка прочитати його завваги пару літ пізніше, коли він насититься куревом уселюдних похвал.

Підкреслені слова виразно говорять про ентузіазм, що його викликали на Україні надхненні Шевченкові твори. І таких доказів захоплення ними поетових земляків можна б навести й більше, чи то зі споминів, чи то з листування (пор. напр. листи кн. В. Репніної до Шевченка). Та годиться зазначити ще один вияв цього захоплення — низку віршів, що їх присвятили Шевченкові тодішні українські

поети (Андрузький, Афанасійв - Чужбинський, В. Забіла, В. Олександрів).

Як же поставилася до молодого українського поета столична російська критика?

II. Російська критика про „Кобзар“ 1840 р.

24. V. 1840 р. писав Левко Боровиковський до І. Срезневського: „Особливо хвалять журнали „Кобзар“, що недавно вийшов, не знаю, чий“. І так справді й було. Крім однієї ворожої рецензії („Сына Отечества“) маємо цілу низку прихильних, що однодушно стверджують чималий талант автора й поручають „Кобзар“ увазі читачів. „Ми прочитали цю збірку — пише рецензент „Литературной Газеты“ — з найбільшою приємністю й рекомендуємо її всім любителям української поезії. В поезіях п. Шевченка багато вогню, багато глибокого чуття, скрізь дихає в них гаряча любов до батьківщини. Його картини згідні з природою й блищать яскравими, живими барвами“. І кінчить: „Ми не сумніваємося в тому, ба навіть певні того, що думи п. Шевченка не тільки на Україні знайдуть шире серце, ласкаве слово, ширю правду й славу (підчеркнені слова — надруковані по українськи), але й серед тих із москалів, що їм не чужа поетична мова російської Італії“ (пор. П. Филипович, Забуті рецензії сорокових років на Шевченкові твори. „Україна“, кн. 40, Київ 1930, ст. 74). Майже ідентичну рецензію надрукував цензор П. Корсаков у „Маяку“ Бурачка. „Ці поезії, — каже він — здобули б славу будь-якому імені в кожній літературі“. І далі: „Ми певні, що не тільки Україна, але й мати її, велика Росія, прийме, як дітей своїх розумних, квітисті діти любого нашого Кобзаря“. „Всі вони (поезії) — закінчує Корсаков — повні чуття, розуму, простоти, грації й широкі правди. З усього серця оплескуємо автора таких милих пісень і дякуємо просвіченому видавцеві за надрукування цієї прегарної книжки“ (пор. Листування Шевченка в 3-му томі його творів, вид. ВУАН, Київ 1929, ст. 398—399, у статейці С. Єфремова про Корсакова. Підкреслені слова подані в оригіналі по українськи).

До речі, Корсаков відмічає не тільки літературний хист молодого українського поета, але й малярський, згадуючи, що Шевченко учень геніяльного Брюллова.

І впливова „Сѣверная Пчела“ Булгаріна теж вітала збірку українських віршів, написану „молодим художником, учнем К. Брюллова“. „Ми — каже рецензент — мусимо з широю радістю привітати хист п. Шевченка“ й зазначає, що уміщені в „Кобзарі“ поезії „вражають своєю простою, грацією й чуттям“ (Филипович, ст. 78—79). Це призначення таланту Шевченкового тим знаменніше, що Булгарін-

ська газета, як і слід офіціозові, стояла на становищі, що тільки російська мова має будучність. „Признаємося, — писав автор рецензії, — сумно дивитися на літературу тих славянських наріч, які волею долі мусять вичерпатися в творцях, умерти в архівах, утративши навіть самі слова й звуки, в які вони вгорталися, та ще сумніше дивитися, що цими наріччями пишуть люди, хист яких міг би приоздобити панівну, всепоглинливу славянську літературу, саме літературу російську“. Звідси й висновок: „Ми маємо право сподіватися від таланту Т. Шевченка дуже багато й тому порадили б йому розповідати свої прегарні почування по-російськи“ (Филипович, там же).

Навіть консервативно-дворянський „Современник“, що його видавав Кулішів приятель і протектор Плетньов, серед поетичних книжок „останніх трьох місяців“ на перше місце поставив саме „Кобзаря“: „В ньому зібрано кілька простонародніх (sic!) ліричних виливів душі, живих і щасливо відданих автором. Ті, що розуміють українську мову, прочитають цю збірку, річ певна, з приємністю і вдячністю“. І це, не зважаючи на сентенцію, висловлену тут же поруч в іншій рецензії: „Книга, що виходить у світ краювою простонародньою мовою, коли панівна мова відрадно блищить і бренть для кожного читача, подібна до пародії або літературного жарту“ (Филипович, ст. 78). Навіть „Бібліотека для Чтенія“ Сенковського похвалила Шевченків „Кобзар“. Помер Пушкін, — так зачинається рецензія, — й багато людей почали мудрувати, чи є в нас поети. Рецензент тієї думки, що таки є: „Часом, каже він, доходять до нашого слуху прегарні пісні, відрадні явища, що носять на собі печать безперечного хисту. До таких явищ належить „Кобзар“ п. Шевченка“. Одно тільки не подобається авторові — мова й він висловлює жаль, що „книгу не може прийняти наша (себто російська. — В. Д.) література, що ці поезії — не російські, що писані вони особливим, провінціальним наріччям, незрозумілим для більшости наших читачів“, та нарікає, що українські поети часто-густо пишуть таким наріччям, якого навіть не існує в Росії, що вони кують свою власну небувалу мову, „якої ні одна з усіх можливих Росій — ні велика, ні середня, ні мала, ні біла, ні чорна, ні червона, ні нова, ні стара, — не можуть признати за свою, і цією сумішкою слів чубатих і бородатих, голених і неголених, південних і північних, цим гібридним діалектом хотять здобути поетичну славу“. Та, мовляв, уже за вавилонського стовпотворення виявилася невдача мішанини мов, отож для людства єдино спасення тільки мова вироблена, мова, що існує, уживана; треба тільки як слід користуватися її природними засобами. Очевидно для поневолених Росією народів, а то й для всієї Славянщини це

мова російська. Але, додає вкінці автор: „Тут ми не маємо на оці ніяких особистих прикладок до „Кобзаря“, автор його, як людина з хистом, сам зрозуміє правду цієї заваги й витягне з неї потрібну для себе користь. Якою б мовою він не писав — він поет. Він уміє відчувати й висловлювати чуття своє зграбним віршем; на кожному його творі лежить печать поезії, що йде просто до серця“ (І. Свенціцький, Шевченко в світлі критики і дійсности, ст. 7).

Неначе відповіддю на ці закиди була рецензія „Отечественных Записок“ Краєвського, того самого, що збирався заходом Гребінки видавати окремий український додаток до свого журналу. Зазначивши, що „імя Т. Шевченка, якщо не помиляємося, вперше появляється в літературі“, автор каже, що „тим приємніше було стрінуги його на книжці, яка повною мірою заслуговує на похвалу критики“ та зазначає, що Шевченкові поезії „оригінальні“, що „це лепет сильної, але поетичної душі“. „Але чому ж п. Шевченко пише українською, а не російською мовою? Якщо він має поетичну душу, чому не переказує її відчуття російською? — питає багато людей. На це можна відповісти теж питанням: а коли п. Шевченко виріс на Україні, а коли доля поставила його в такі відносини до мови, якою ми пишемо й говоримо, що він не може висловити нею свого чуття? Коли з дитинства його уявлення вбиралися в форми південного наріччя, то невже через це треба талант заковувати в землю? Невже треба приглушити в душі святі звуки тому тільки, що кілька людей у модних фраках не розуміє або не хоче зрозуміти рідного відголосу славянської мови, відголосу, що летить із півдня, з колиски слави й релігії Росії, тим часом як ці самі люди вважатимуть за смертельний гріх не розуміти найтонших натяків високому-дорого Бальзака з братією?... А крім того, книги, писані українською мовою, в роді „Листів до земляків“ Основ'яненка, або „Приказок“ Гребінки, чи „Катерини“ Шевченка, маючи моральну мету та розповіджені мовою зрозумілою для кожного українця, без сумніву принесуть величезну користь українським читачам із простолюду“ (Свенціцький, ст. 5—6).

Тільки-но „Сынъ Отечества“, що його редагував землячок Никитенко, теж, як і Шевченко, з кріпаків, не похвалив „Кобзаря“. „Ми, — каже рецензент, — уже кілька разів говорили, що всю теперішню штучну українську поезію вважаємо за пустощі й примху, й признаємося, не розуміємо, як можна людям із хистом бавитися такими дурницями... Нехай люди сумнівного таланту пишуть, як їм завгодно (на це тут дозволяє автор Гребінці, В. Д.), та шкода п. Шевченка, коли він калічить думку й російську мову, підробляючися під хохлацький лад! У нього є душа, є чуття, і його

російські вірші, мабуть, могли б додати свою частку гарного в нашу справжню російську поезію“ (Свенціцький, ст. 6—7).

Як бачимо, навіть ця зовсім неприхильна рецензія не заперечує Шевченкового таланту. В суті речі автор її проводить, правда, послідовніше — ту саму гадку, що й усі попередні рецензенти, з винятком тільки „Отечественных Записок“: Правда поезія можлива тільки мовою російською.

Та незабаром довелося Шевченкові почути за свої твори справжню лайку, простацьке глузування. Започаткував цей зворот знаменитий російський критик Белінський, а слідом за ним розперезалася й менша братія, навіть по тих самих часописах, що перше поставилися прихильно до творів українського генія.

ІІІ. Белінський та інші російські критики про Шевченкових „Гайдамаків“.

Ще геть перед появою Шевченкових творів окремими виданнями Белінський кілька разів висловлював свої думки про українську літературу й опісля, критикуючи Шевченка, покликувався на ці свої погляди. Тому слід тут на них коротенько спинитися. Белінський признавав, із власного досвіду, що Україна країна поетична й оригінальна в найвищій мірі, що пам'ятки української народньої поезії — „дорогоцінні й зберігання їх річ похвальна“, що тяжко знайти рясніше джерело поезії, як українське життя. Але на його гадку, з цього ще зовсім не випливає, що слід писати українською мовою. Такої й мови, бачте, нема. Була, правда, колись, за політичної відрубності України, але тепер це тільки „зіпсуте“ провінціальне наріччя, як от білоруське, сибірське та інші подібні до них обласні наріччя. Україна бо не самостійна держава, а звичайна російська провінція, тому українці й не творять окремої нації, а становлять тільки племя. А племя може мати лише народні пісні, але не може мати поетів, себто літературу, тим більше поетів великих, бо великі поети появляються у великих націй. А яка ж може бути нація — питається Белінський — без великого й самобутнього політичного значіння? Тому й турки, на думку Белінського, це народ, що витворив собі державу, а болгари — тільки племя, що не творить ніякої політичної суспільності. Українці тим більше не можуть мати своєї окремої літератури, що їх вища верства — дворянство — прийняла від часів Петра І. російську мову. А що літературу пишеться для публіки, себто вищих освічених шарів, а не для простих мужиків, то й ні для кого й писати українською мовою. Це раз. А друге — поезія це ідеалізація справжнього життя, а чие ж життя ідеалізуватимуть

наші українські поети? — вищої верстви на Україні? Так же ж життя цієї верстви переросло українську мову, що полишилася в устах самого-но простолюду, сталася мовою виключно мужицькою. Тим то українські письменники й пишуть повісті все з простого побуту та знайомлять нас тільки з Марусями, Одарками, Прокопами, Кандзюбами, Сеньками й тим подібними особами. А мужицьке життя так мало цікаве для освіченої людини. Треба, мовляв, таланту Гоголя, щоб зідеалізувати це життя, піднести його до поезії. Але ж Гоголь писав по російськи. Правда, не для всіх він може бути за приклад, каже Белінський, та проте жаль дивитися, як і малий талант тратить надаремне свої сили, пишучи по українськи для українських селян. Зміст цих писань — одноманітний, як нудне й одноманітне життя їх персонажів. „Гарна література, — кінчає критик, — що тільки й дише простакуватістю мужицької мови й дубоватістю мужицького розуму“. Одну уступку готов був зробити українцям Белінський — дозволити писати по українському книжечки для простого народу.

„Літературною мовою українців — зазначав він — повинна бути мова їх просвіченого громадянства, мова російська. Коли на Україні може появиться великий поет, то не інакше, як під умовою, щоб був він російським поетом, сином Росії, що гаряче бере до серця її інтереси, боліє її болями, радіє її радощами“. Отже, на думку ліберального російського критика, українцям зась до своєї власної літератури, до свого окремого культурного життя, вищої просвіченості. Україна не лиш політично, але й культурно повинна творити нерозривну частину Росії. Тож не дивно, що коли, наче наперекір цим поглядам, на Україні появилася великий поет, що підніс українську мову на високості поетичної творчості, що в високо-поетичних творах оспівував таке гідке російському критикові мужицтво, що болів болями свого рідного краю, а не мачухи Росії, що тужив за політичною волею й незалежністю України від Московщини, то Белінський не міг цього стерпіти. — І от Белінський, як фурія, накидається на українського поета за „Гайдамаків“. Ціла його рецензія (в „Отественных Записках“ 1842) далека від найменшої об'єктивності. Це не критика, а ординарна лайка, суцільне паплюження. Згадавши, що читачам відома його думка про українську літературу, Белінський заявляє, що „Нова спроба співаній (так!) п. Шевченка, упривілейованого, здається, українського поета, переконує нас іще більше, що подібного роду твори видається тільки для втіхи й науки самих авторів, іншої публіки у них, здається, нема. Та коли ці панове Кобзарі думають своїми поемами принести користь нижчій класі своїх земляків, то дуже помиляються щодо цього: їх поеми, не вважаючи на

рясноту найвульгарніших і вуличних слів та виразів, позбавлені простоти вигаду, а оповідання, переповнені чуждернацькими висловами та навичками, властивими всім кепським поетам, — часто-густо зовсім не народні, хоч і підперті посиленням на історію, пісні й перекази, — отже з усіх цих причин вони, очевидно, незрозумілі для простого народу й не мають у собі нічого, з чим би він симпатизував. Тим-то краще було б, відкинувши всякі претенсії на титул поета, розповідати народові простою, зрозумілою йому мовою про різні корисні речі громадського й родинного життя, як це прегарно зачав (та на жаль не провадив далі) п. Основяненко в брошурі своїй „Листи до любезних земляків“...

Отся передмова аж надто виразно свідчить про вартість і рівень рецензії. Досить сказати, що критик не вдоволяється тим, що висміює поему загалом: „Є в ній, мовляв, усе, що належить кожній українській поемі, — ляхи, жида, козаки; гарно лаються, б'ються, палять, ріжуть, ну й, розуміється, в антрактах кобзар (яка ж бо то без кобзаря українська поема!) співа свої надхненні пісні, а дівчина плаче й буря гомонить“. Ні, щоб іще більше зогидити поему, Белінський дошукується в ній порнографії — в прегарнім описі кохання Яреми й Оксани.

Зацитувавши на глум діяльог із чулої сцени, він глузливо завважає: „Знову картина і яка жива! От справді, кажучи поетичною мовою самого пана сочинителя: ушк в а р и в!“ (Свенціцький, 10—11; Ів. Кревецький, Корифеї рос. критики і укр. письменство. І. В. Г. Белінський, Львів 1905, ст. 20—22).

Ціла рецензія перейнята чисто особистою ворожістю до українського поета. І цю ворожість задержав Белінський до кінця свого життя. Так, незадовго вже перед смертю, в листі до одного свого приятеля з грудня 1847 р., пишучи про кирилометодіївську справу, лає він братчиків за сепаратизм — „худобою, безмозкими хохлами“, що „ліберальничають в імя галушок та вареників із салом“, а Шевченка прозиває „ослом, дурнем, падлюкою, п'яницею, любителем горілки з хохлацького патріотизму“. Згадуючи, що Шевченка засуджено в салдати головно за карикатуру („пашквіль“) на царицю, Белінський і тут дошукується у Шевченка порнографії!

„Мені не жаль його, — каже він про Шевченкове заслання, — будь я його суддею, я зробив би не менше. Я чую особисту ворожнечу до такого роду лібералів...“ (Кревецький, ст. 23—25).

Рівночасно з тим, як Белінський нищив Шевченка в „Отечественных Записках“, у другім органі Краєвського — „Литературній Газеті“ (1842 р., ч. 15) появилася цілком інак-

ша рецензія, дуже прихильна до українського поета. Автор відзначає „прегарний поетичний хист“ Шевченка, хвалить його „чудові поезії“, „непідроблене надхнення“ та „палку фантазію“ й каже, що якби „Гайдамаки“ написані були російською мовою, то це була б „найкраща російська поема“ (Филипович, 74).

Дуже прихильні рецензії на поему подали й славяно-фільські органи — петербурзький „Маяк“ Бурачка та московський „Москвитянин“ Погодіна. Але цьому нічого дивуватися, бо ці рецензії вийшли зпід пера українців. Микола Тихорський, рецензент „Маяка“ (1842), просто захоплений поемою. „Захват, що його викликали по всій Україні твори п. Шевченка, — пише він, — особливо остання поема „Гайдамаки“, виразно вже свідчить, що це талант непідроблений, не маленький, не рядовий. Годилося б, додає автор, — сказати більше, далеко більше... Поема „Гайдамаки“ вилилася просто з душі поета. Це не вязанка мертвих віршів, утворених розумом і нанизаних холодним пером, це глибока, внутрішня пісня душі, втілена в живі звуки, що долітають до глибини вашого серця“.

Закінчує Тихорський свою довгу рецензію закликом до українських письменників — таки українською мовою: „Братіки, голубчики, послушайте добрих совітів: геть їх, москалів, із їх теоріями! співайте та співайте так, щоб письменним, дрюкованим було завидно, а добрі, розумні москалі почали учитись нашому языку!“ (Свенціцький, 11—15).

А знов у „Москвитянині“ 1843 р. земляк із Новгорода Сіверського, Федір Кітченко тішиться, що не вважаючи на преріжні лайки та перекирвування російських журналів, українська література „з року на рік щораз більше збагачується такими творами, що не завстидали б імени автора ні в якого народу, ні в якій мові“. — Заразом Кітченко повстає проти називання української мови мужицькою: „Так ніби б то мова всіх освічених суспільств і літературна не повстали з тієї самої мужицької, себто народньої мови“. „Гайдамаків“ Кітченко називає „дорогоцінним подарунком“ (Свенціцький, ст. 15—16).

IV. Голоси російської критики 1844 р.

Але вже Шевченкові твори, що появились р. 1844, зустріла російська критика однодушним глумом. „Отечественныя Записки“ привітали „Чигиринський Кобзар і Гайдамаки“ ось такою іронічно глузливою заміткою: „Завдяки невтомній діяльності п. Шевченка українська література процвітає собі та й тільки! Коли ж, не вважаючи на це, вона цілком невідома у Великоросії, то це не тому, щоб українська література багатством і вартістю своїх творів поступалася, наприклад, перед французькою, а тому, що у Ве-

ликоросії покищо мало розповсюджене знання чужих мов. Даруйте, чи може українська література бути нижча за яку иншу, коли для неї працюють такі поети, як п. Шевченко? То-то талант! Що ваш Пушкін!“ (Филипович, 77).

А та сама „Литературная Газета“, що колись так хвалила „Кобзаря“ й „Гайдамаків“, тепер висміює й українського „Гамалію“ й російську „Тризну“ Шевченка.

З приводу першої поеми „Лит. Газета“ писала:

„Книжка, що не має ніякого відношення до російської літератури, бо написана українською мовою. Ми вже висловили свою думку про українські книжки й лишаємося при ній“ (Свенціцький, 18—19). Глумливий відзив подибуємо і в „Бібліотеці для Чтенія“: „Гамалія або Гамалій був разом Ахіл і Аякс запорозький, — бив, різав, пік жидів, турків, поляків, — тільки не їв своєї печені. В епопеї пана Шевченка описаний похід Гамалії на Скутару. Похід греків на Трою перед подвигом Гамалії це те саме, що Іліяда перед „Мертвими душами“ (Сеньковський не любив Гоголя наперехід, В. Д.). Ці подвиги й змалював поет віршами, гідними героя“ (Филипович, ст. 78). Також і „Москвитянинь“ цим разом озвався сухо й непривітно, зазначивши, що згадає книгу мимоволі, через неврожай на нові книжки, хоч „Гамалія“ мовою, якою писана, й не належить властиво до російської літератури“ (Свенціцький, 20).

Тільки харківянин К. Калайденський, очевидячки українець, озвався з великим захопленням про Шевченкові поезії надруковані в „Молодику“ (пор. „Маякъ“ 1844, том XIII, кн. XXV, гл. IV). Мовляв, „усі вони чарівно гарні. Принада поетичного творива: глибоке, щире чуття, вправний, гармонійний вірш, правильність і шляхетність мови — ось ті високі прикмети, що відзначають кожен твір нашого поета; додаймо ще до того його любов до батьківщини та її минулого, — любов гарячу, що їй спочуває кожний читач, — і ви розгадаєте, чому Шевченко встиг у найкоротшому часі здобути особливу пошану серед своїх земляків та стати одним із найулюбленіших письменників освіченої кляси українців. Якщо Шевченко не користується такою самою славою серед російських читачів, то за те, розуміється, не можна обвинувачувати ні його, ні самих читачів, а тим часом можемо запевнити, що в лавах наших молодих поетів, що їх вихваляє той чи инший приятельський часопис, нема ні одного, що дорівнював би Шевченкові поетичним талантом, а якби серед них появилася такий талант, його давно б проголосили генієм... А що правлять про Шевченка наші часописні аристархи?! Є люди — сліпі кроти, що, не маючи змоги правдиво оцінити високу вартість його творів, бо не розуміють мови, якою пише Шевченко, не хочуть проте й думати про це й не забувають чорнити його несправед-

ливою критикою через одну тільки безглузду думку, що не годиться писати по-українськи“ (ст. 6). А далі, навівши геть усю Шевченкову думку „Тяжко-важко в світі жити“, Калайденський закінчує свою оцінку отсими словами: „Чи багато таких творів може виказати сучасна російська література? Яке глибоке, щире чуття! Не холодний розум диктував ці рядки: в них виявилася душа поетова з її тяжкими терпіннями й таємними почуваннями... А тим часом, з другого боку, яке це близьке, споріднене з духом поезії народньої: читаючи цей вірш, ладен думати, що це — народня пісня“ (ст. 7—8). Редактор журналу С. Бурачек завважає з приводу цього відзиву: „Усе це цілком справедливе“. Не подобається йому тільки одне, а саме, що в згаданій думці Шевченко називає Московщину чужою стороною. Це для Бурачка „поетичний анахронізм“. Бачите бо, для козака чужою стороною може бути Туреччина, Алжир, Німеччина, а ніяк не Тверська чи Петербурзька губернія.

В. Причини російської хвали й ганьби.

Чим же пояснити, що ті самі органи, які спочатку ставилися прихильно до Шевченкової поезії, опісля містили ворожі або глумливі відзиви? П. Филипович, що переглянув „Отечественныя Записки“ та „Литературную Газету“ від кінця 30-их до початку 40-их рр., каже, що в обох цих журналах повно прихильних відгуків на книжки, що так чи інакше торкалися України. Таке саме відношення помічаємо й по інших російських журналах 30-их років XIX в. Досить розгорнути книгу В. Сіповського „Україна в російському письменстві“, видану Українською Академією Наук (Київ 1928), щоб переконатися, скільки українського матеріалу містили в тих часах російські видавництва. Один російський літературознавець (Піксанов) пояснює це непереможним впливом української стихії, правдивим „найздом української культури в російську“ (пор. Филипович, ст. 76). Останнім відгуком цієї колишньої моди (згадаймо слова молодого Гоголя в листі до матері з Петербургу 30. IV. 1829: „Тут так цікавить усіх усе українське“) — й були прихильні рецензії на „Кобзар“ та „Гайдамаки“. В міру звезолення росіян від того українського „засилія“ мінялося й відношення до українських творів. А що Краєвський був гарним практиком, добре угадував уподобання й вимоги публики, то й швидко змінив фронт. Тим більше — Сеньковський, орган якого був розрахований головним чином на міську буржуазію.

Цілком зрозуміло, що ліберальні, так звані „западницькі“, видавництва швидко позбулися колишнього українофільства, ніж славянофільські, що довше задержали прихильність до українства під впливом своїх симпатій до на-

родньої старовини та самобутності. Для западників ця старовина і своєрідність видавалися старомодним, вузьким, реакційним провінціалізмом. І як за наших часів боротьба з українством в СРСР ведеться під прапором соціалізму, так тоді прикривалася філософічними ідеями, зачерпнутими у Гегеля чи Шеллінга. Так вияснює становище западників із Белінським на чолі й Ол. Пипін (у статті „Русскія сочиненія Шевченка“, „Вѣстник Европы“, Спб. 1888, кн. 3). Але, очевидно, був це в суті речі тільки параван, за яким ховався найзвичайнісінький російський імперіялізм. Як каже український дослідник, в основі поглядів Белінського лежала передусім „вузька державність місцевого, московсько-петербурзького походження, в берлінській-гегеліянській формі“ (М. Драгоманів, Передмова до „Письма В. Г. Белінського до Н. В. Гоголя“, Женева 1880, або в його Собр. политич. соч., т. II. Париж 1906). Драгоманів також дотепно висміяв підбите звичайнісіньким імперіялізмом крутість російських поступовців. Коли дехто з українців під впливом аргументів Белінського, що поза державою нема народу, що тільки держава творить інтелектуальне життя, що літературу може творити лише вища верства, почали доходити до думки якщо не про свою державу й аристократію, то бодай про автономію, то тоді вихідна точка російської контраргументації перемінилася й москалі стали побивати українців з точки погляду „широти інтересів“ та демократії (там же). Була спроба й з українського боку виправдати зневажливо-вороже відношення знаменитого російського критика до Шевченка тодішнім станом української літератури, її відсталістю й тривіальністю, та плазунством самих українських письменників (М. Євшан, Т. Шевченко, Київ 1911, ст. 34), але ж, коли навіть погодитися з Євшановою характеристикою тодішньої нашої літератури, то все ж до Шевченка її аж ніяк прикласти не можна. Та, розуміється, ніякими аргументами й не дасться виправдати дикі вихватки Белінського й його однодумців. Зпоза їх „критик“ виглядає правдиво-звіряче обличчя російського націоналізму, таке отверто простолінійне, таке неприкрито-нелюдське саме у виходнів із демократичних низів. Постишеви нашого часу це справжній спадкоємці колишніх „різnochинців“ Белінських. І не можна не згодитися з Т. Зінківським, що тираду Белінського про українську літературу назвав за служеним імям — нахабною (пор. Т. Зінківський, Писання, т. 2-й, Львів 1896: Т. Шевченко в світлі європейської критики).

VI. Як реагував Шевченко на російську критику?

Українців глибоко обурювали лайки російських критиків Шевченка й вони словом і друком протестували проти

московської напасти та потішали молодого поета, просячи не зважати на безглузді напади. Вище ми навели голос Тихорського. Таку саму раду давав Шевченкові й Квітка. В листі з 22. XI. 1841 р. писав він до Тараса: „Спасибі Вам, що не дивитеся у вічі тим дурням, кацапам, що не вмівши нашої мови й не розібравши у неї нічого, кричать, мов жиди у шабас: „Штьо, да штьо — ета наварнякано. Ми не панімаєм-ста нічаво!“ Спасибі, що плюєте на те, та не перестаете писати“... Та Шевченка не треба було потішати: у заспіві до „Гайдамаків“, дозволених цензурою 29. XI. 1841, він і сам дав добру відсіч столичним централістам. Пам'ятаєте: російські критики великодушно дозволяють поетові розказувати „по нашому“ про гетьманів, а він, бач,

...дурень розказує
Мертвими словами,
Та якогось-то Ярему
Веде перед нами
У постолах...

І далі:

Коли хочеш грошей
Та ще й слави, того дива,
Співай про Матрьошу,
Про Парашу радість нашу,
Султан, паркет, шпори, —
От де слава! А то співа:
„Грає сине море”...

Та поет на це сміливо й гордо відповідав:

Спасибі за раду!
Теплий кожух, тільки шкода,
Не на мене шитий,
А розумне ваше слово
Брехнею підбите.
Вибачайте! Кричить собі
Я слухать не буду!

Белінського ця остання апострофа страшенне роззлютила, видно дошкулила аж до живого. Шевченко бо вірно підхопив і влучно схарактеризував закиди російської критики і на його особисту адресу й на адресу взагалі українських письменників. Можна припускати, що в заспіві відповідав він також і на усні аргументи, які міг чути часто від поодиноких осіб, чи по літературних гуртках. Проте, зачеплений дотинками російських рецензентів, амбітний поет завзявся показати їм, що він може утнути незгірше й по російському. Так повстали його поетичні спроби російською мовою. Але Шевченко і на думці не мав закинути свою українську творчість та стати російським письменником. Він нераз жалував, що „сповідався черствим кацапським словом“, а з приводу лайливої рецензії Белінського на „Гай-

0148 (1986) 1754
дамаків“ зауважив у листі до Г. Тарнавського з 25.І. 1843:
„Нехай я буду й мужицький поет, аби тільки поет, то мені
більше нічого й не треба!“

Ширшу відповідь російським критикам зладив Шев-
ченко в березні 1847 р., як передмову до підготовлюваного
2-го видання „Кобзаря“. Передмова ця, забрана жандармами
підчас арештування поета, опублікована вперше в 1898 р.
в російському перекладі Миколи Стороженка в „Русскій
Мысли“, а в українському оригіналі появилась аж р. 1906-го.
Ширшими вийнятками з неї, що яскраво виявляють Шев-
ченкові погляди, й закінчуємо наш огляд.

„Випускаю оце в люди другого „Кобзаря“ свого, а щоб
не з порожніми торбами, то наділяю його предисловієм.
До вас слово моє, о братія моя українська возлюбленная.

Великая туга осіла мою душу. Чую, а іноді й читаю:
ляхи друкують, чехи, серби, болгары, черногори, москалі
— всі друкують, а в нас ані телень, неначе всім заціпило...
Чого се ви так, братія моя? Може злякались нашествія іно-
племенних журналістів? Не бійтесь! Собака лає, а вітер не-
се... Вони кричать, чом ми по-московськи не пишемо? А чом
москалі самі нічого не пишуть посвоему, а тільки перево-
дять, та й то чорт-зна поякому?... Кричать о „единой славян-
ской“ літературі, а не хочуть і заглянуть, що робиться
у славян!

Чи розібрали вони хоч одну книжку польську, чеську,
сербську, або хоч і нашу... Не розібрали. Чом? Тим, що не
тямлять...

...Отак то, братія моя возлюбленная! Щоб знать людей,
то треба пожити з ними; а щоб їх списувать, то треба са-
мому стать чоловіком, а не марнотрателем чорнила і па-
перу. Отоді пишіть і друкуйте, і труд ваш буде трудом
чесним.

А на москалів не вважайте: нехай вони собі
пишуть посвоему. У їх народ і слово — і у нас
народ і слово, а чие краще, нехай судять люди. Вони
здаються на Гоголя, що він пише не по-своему, а по-
московському, або на Вальтер-Скотта, що й той не по-
своему писав. Гоголь виріс у Ніжені, а не в Малоросії,
і свого язика не знає; а Вальтер Скотт в Единбурзі, а не
в Шотляндії, — а може і ще було щонебудь, що вони себе
одцурались... не знаю. А Борнс усе таки поет народній
і великий, і наш Сковорода таким би був, якби його не
збила з пливу латинь, а потім московщина.

Чому В. С. Караджич, Шафарик і інші не постриглись
у німці (їм би зручніше було), а остались славянами, ши-
рими синами матерей своїх, і славу добрую стяжали? Горе
нам! Но, братія, не вдавайтесь в тугу, а молитесь Богу і ра-
ботайте розумно во імя матері нашої України безталанної“.

PA 1754

В. Дорошенко

Як стрінули Шевченкові

поезії